

BADÓ ATTILA

SZABÓ JÓZSEF

(1909–1992)

I. Életrajz

Szabó József jogelméleti, összehasonlító jogi és nemzetközi jogi területen alkotott maradandót, és a szegedi Jogi Kar eltávolított professzoraként élte át az egypártrendszer időszakának megpróbáltatásait, mely főleg azokat érintette, akik ekkor is igyekeztek erkölcsi tartásukat megőrizni.

Az úgynevezett „szegedi iskola” egyik ismert tagja, Szabó József 1909-ben született Hódmezővásárhelyen.¹ Az egyházi ösztöndíjjal tanuló diák 1927-ben kitüntetéssel érettségizett szülővárosában. A szegedi egyetem jogi karán folytatta tanulmányait, ahol 1932-ben jogi és államtudományi doktorátust szerzett.

1933/34-ben, ösztöndíjasként a bécsi *Collegium Hungaricum*-ban jogbölcseleti és nemzetközi jogi tárgyakat hallgatott, és idegen nyelvtudását tökéletesítette. Itt alkalma nyílt a kor neves jogtudósától, Alfred *Verdosstól* tanulni. 1934-ben gyakornok lett a szegedi jogi karon, majd 1935-ben a pénzügyminisztériumba került. 1937-ben Hollandiában, 1938-ban Olaszországban járt tanulmányúton, népszövetségi ösztöndíj segítségével. Gyakorlati közigazgatási vizsgája (1937) után, 1940-ben bírói és ügyvédi vizsgát is tett. 1940-ben törvényszéki bírói kinevezést nyert. Előbb az Igazságügy-minisztériumban, később a Közigazgatási Bíróságon tanácsjegyzőként dolgozott. 1941-ben egyetemi magántanári fokozatot nyert a kolozsvári egyetemen jogbölcselet tárgykörből, ahol 1944-ig a kolozsvári egyetem magántanára volt. 1943-ban pályatársával, barátjával, *Bibó István*nal párhuzamosan két szemeszteren át folytathatott tanulmányokat a genfi *Institut Universitaire de Hautes Études Internationales*-ban, ahol kapcsolatba kerülhetett a kor neves, főleg a fasiszmus elől menekülő jogtudósaival, köztük *Hans Kelsen*nel.² Amint Szabó József fogalmazott, „[...] akkor már nagy divat volt a *professzorok menekülése*”,³ amire később saját története is példát szolgáltatott.

¹ Szabó Józsefről több életrajzi jellegű írást publikáltak az elmúlt évtizedekben, illetve maga Szabó József is tett közzé önéletrajzi vonatkozású írásokat. Lásd: NAGY J. 2014. ; SZABÓ 1993; RUSZOLY 2014; SZABAD-FALVI 1998; BOLERATZKY 2007, 2009; SZABADFALVI 2009; BOLERATZKY 2014.

² RUSZOLY 1993, 199–204. pp.

³ SZABÓ 1993, 21.p.

Egyetemi rendes tanári kinevezést a Kolozsvárról Szegedre kerülő jogi kar alkotmányjogi tanszékére kapott 1947-ben. Az alkotmányjogi tanszék vezetése mellett a jogelmélet oktatását is ellátta, miután mesterét és barátját, *Horváth* Barnát a Magyar Tudományos Akadémiára rendelték. Ebben az évben két hónapot Oxfordban is tölthetett a *British Council* ösztöndíjának segítségével.

1948-ban dékáni, 1949-ben prodekáni tisztséget töltött be a Karon. Ekkor már nehéz körülmények között, a kommunista hatalomváltás árnyékában végezte munkáját, míg végül 1950-ben, több kari kollégával együtt, minisztériumi döntés alapján megfosztották állásától.

Külföldre szeretett volna menekülni családjával, ám két kísérlete is kudarcba fulladt. Első alkalommal kényszerűségből vissza kellett fordulniuk, ám második alkalommal le is tartóztatták, és *Szabó* professzort két és fél évi fegyházbüntetésre ítélték.

1956-ban kerülhetett vissza az egyetemre, hogy az összehasonlító alkotmányjogi, majd pénzügyi jogi tanszék két-két éves vezetése után a hatalom végleg megtörje karrierjét, és az egyetemről egészségügyi problémára hivatkozással, nyilvánvalóan ideológiai okból 1960-ban végleg eltávolítsák.

A rendszerváltás után a szegedi jogi karon *professor emeritus* címmel tüntették ki, hogy némileg kárpótolják az egypártrendszer időszakában elszenvedett méltánytalanságért. A Kar *Szabó* régi és friss írásainak gyűjteményes kötetben történő kiadását is támogatta, ám annak 1993-as megjelenését a szerző már nem érthette meg. *Szabó* József 1992-ben eltávozott az élők sorából.

II. Tudományos munkásság

Szabó József a jogtudósok azon sorát gyarapítja, akik több jogtudományi területen is otthonosan mozogtak. Gyakorló jogi tevékenysége mellett nemzetközi jogi, közjogi, összehasonlító alkotmányjogi és jogelméleti-jogfilozófia kutatásai, írásai is figyelemre méltóak. A szegedi iskola tagjaként, *Moór* Gyula és *Horváth* Barna elméleti (és intézményi) örökségén alakította ki jogfelfogását, amit maga neorealistának nevezett. Pályája kezdetén nemzetközi joggal, azon belül főleg a szuverenitás kérdésével foglalkozott és erről írt fő művében egy relatív szuverenitáselmélet mellett érvelt. Az 1930-as évek végétől mindenekelőtt jogbölcséleti kérdések foglalkoztatták, és neokantiánus talajon, az amerikai jogi realizmushoz hasonló, mélylélektanira építő elméletet dolgozott ki. Négy világnyelv kiváló ismeretének, rendkívüli olvasottságának és külföldi tanulmányútjainak köszönhetően korának legfontosabb jogfilozófiai irányzatai értő felhasználásával alakíthatta ki saját jogfelfogását, amit lendületes, gyakran szinte költői stílusban tárt olvasói elé. A második világháború után elsősorban a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos összehasonlító jogi kutatásokat folytatott, hogy a magyar közjogi bíráskodás reformját mozdítsa elő. Fő tézise szerint egy demokratikus államban közigazgatási bíráskodás csakis a rendes bírósági szervezetrendszeren belül képzelhető el.

A szocializmus időszakát a börtönévek után mindenekelőtt csak külföldön publikált, főként recenzió jellegű munkák írásával és szakfordító tevékenységgel vészelte át, hogy a rendszerváltás után számára megadatott néhány évben végre ismét demokrácia felfogásáról, és a fiatal demokrácia aktuálpolitikai kérdéseiről nyilváníthasson véleményt. A széles hatáskörű közigazgatási bíráskodás intézményesítésének ösztönzése mellett hí-

ressé vált, saját korábbi álláspontjától⁴ is eltérő⁵ merev elutasító véleménye a parlamentarizmus eszméjét sérítő alkotmánybíráskodásról.

1. Nemzetközi jogi munkássága

Szabó József első tudományos munkái a nemzetközi jog területén születtek. A Danzig nemzetközi jogi helyzetéről írt tanulmánya 1934-ben⁶, majd *A szuverenitás és a szuverenitáselméletek* című terjedelmesebb műve 1937-ben látott napvilágot, amelyekben nemzetközi jogi problémákat hatalmas szakirodalmi apparátusra támaszkodva, elméleti igényességgel dolgozott fel. Életműve szempontjából érdekes kérdéseket vet fel az utóbbi, szuverenitáselméletekre fókuszáló műve, amire Takács Péter hívja fel tanulmányában a figyelmet.⁷ E mű előzménye egy 1931-ben elkészült többszáz oldalas kézírásos pályamű,⁸ amit a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara által kiírt pályázatra nyújtott be Szabó József. E pályaműben Szabó a szuverenitás elméletek alapos, részletes ismertetése mellett olyan álláspontot képviselt, mely Buza László, és a kor magyar nemzetközi jogászainak álláspontjától látványosan eltért. Szerinte maga a pályázati kiírás (az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma) feloldhatatlan önelmentmondást rejt magában, és a szuverenitás csakis a nemzetközi jog mibenlétének meghatározása függvényében fejthető ki. Leírja továbbá, hogy az idő meghaladta a szuverenitás klasszikus meghatározását, mely anakronizmussá vált, miután világossá tette, hogy az állam nem végső fejlődési formája az emberi közösségnek. Szabó szerint a nemzetközi jog pusztá léte megszünteti az államok klasszikus értelemben vett szuverenitását.⁹ Buza László Horváth Barna által is „láttamozott” véleményében a pályázó hatalmas teljesítményének elismerése mellett is pályadíj helyett, csupán szorgalmi díj kiosztását javasolja a Kari Tanácsnak, miután szerinte az egyedüli pályázó, Szabó József helytelenül fogta fel a pályázat fő kérdését. Az ilyen módon kissé megalázott szerző néhány évvel később, már fiatal kutatóként publikálja 1937-ben a szuverenitás problémájával foglalkozó pályaművének átdolgozásából született monográfiáját,¹⁰ amiben már egy merőben eltérő végkövetkeztetés olvasható a korabeli szuverenitás elméletek bemutatását követően. Takács Péter különböző lehetőségeket vázol annak megválaszolására, hogy mi vezethetett egy szakmailag és politikailag is simulékonyabbnak számító koncepció kidolgozásához, melyben Szabó a szuverén államok létezésének tagadásához képest jóval megengedőbb álláspontot képvisel. Akár külföldi nemzetközi jogi tanulmányainak tanulságai, akár a mestereivel szemben érzett hála, vagy lojalitás vezetett e pálforduláshoz, az 1931-es abszolút szuverenitás felfogáshoz képest az 1937-ben kiadott műben egy relatív, a szuverenitást pozitív tartalommal megtöltő elmélettel szembesülhetünk.¹¹ A szerző megfogalmazása szerint: „[...] a szuverenitás nem enyészett el, és

⁴ SZABÓ 1970.

⁵ NAGY J. 2014, 128. p.

⁶ SZABÓ 1934.

⁷ TAKÁCS 2014, 71–81. pp.

⁸ SZABÓ 1931, 512. p.

⁹ TAKÁCS 2014, 75–80. pp.

¹⁰ SZABÓ 1937.

¹¹ Uo. 79. p.

nem is relativálódott annyira, hogy a nemzetközi jog mindenkori korlátain belőli látszatszabadság és látszathatalom lenne, ami se nem oszt, se nem szoroz többé. Hiszen, mint láttuk, a nemzetközi jog korlátozhatja ugyan, de csak addig, míg tartalma megállapítása elvileg őt illeti. Mert ha ez megszűnik, a világnak államokra felépülő demokratikus szervezete rombadől – de csak azért, hogy helyet adjon egyetlen világállam arisztokratikus uralmának.”¹²

2. Jogelméleti munkássága¹³

Elmélete alapjait első jogelméleti munkájában: *A jog alapjai különös tekintettel a nemzetközi jogra* című, 1938-ban megjelenő művében fekteti le¹⁴.

Szabó e művében kifejti, hogy míg a már meghaladott idealista (természetjogi) jogszemlélet a „jog érvényalapjaira”, az ugyancsak idejét múlt realista (pozitivist) jogszemlélet viszont a „jog létalapjaira” helyezi a hangsúlyt, addig a kriticizmusnak egyforma gondot kell fordítania mindkettőre.¹⁵ Neokantiánus alapállásból igyekszik a jog fogalmának meghatározásához eljutni. A sikertelen meghatározási törekvések kudarcát abban látja, hogy „a jog fogalmát nem ott keresik, ahol az található volna, ami viszont arra vezethető vissza, hogy nem alapjaiból kiindulva, rendszeresen kutatják fogalmi ismerveit, hanem találmányra jelölnek meg bizonyos ismerveket jellemzőiként, s ezekről vissza akarnak következtetni a jogalapokra.”¹⁶

Kant a lét és érvény kettősségére építette elméletét, és a neokantiánus jogfilozófia próbálta meg összekötni a világ e két minőségét. Szabó szerint ez azért nem sikerülhetett, mert „a lét és érvény nem a tárgyi, hanem az alanyi világban keresendő, így a jogfogalom sem kereshető máshol.”¹⁷ Hume forradalmian új szemléletére hivatkozik jogelmélete megalapozásánál, aki szerinte az ókori filozófia objektivizmusához képest először mutatott rá ismereteink szubjektív voltára, és aki szerint a lényegről nem alkothatunk olyan fogalmat, ami különböznék e dolgokról alkotott konkrét képzeink összességétől.¹⁸

Értekes (többek között Kant és Hume gondolatainak különbségeit felvázoló) filozófiai felvezetést követően Szabó kísérletet tesz a jog fogalmának meghatározására. Szerinte „[...] jog alatt a konvencionális rendeknek azt az alakját kell érteniünk, amelynek tartalmaként lelkiismeretünk a társadalmi munkamegosztás által létrehívott különleges szervek tételezését fogadja el.”¹⁹ Továbbá „[a] jog rendje az a rendező principium, amely érvényességet az emberi lelkiismeret mélyéből eredő (s ennyiben belső) erkölcsi felfogásból, érvényesülő tartalmat pedig az emberi tudat előtt a társadalmi munkamegosztás által létrehívott különleges szervek eljárásaként megjelenő (s ennyiben külső) történésekből nyert.”²⁰

¹² SZABÓ 1937, 181. p.

¹³ Szabó jogelméleti munkásságának elemzéséhez lásd SZABADFALVI 2014, 53–63. pp.

¹⁴ SZABÓ 1938.

¹⁵ Uo. 5. p.

¹⁶ Uo. 9. p.

¹⁷ Uo. 12. p.

¹⁸ Uo. 13. p.

¹⁹ Uo. 59. p.

²⁰ Uo. 59. p.

A jog érvényalapjának Szabó tehát az erkölcsöt tekinti, aminél azonban hangsúlyozza, hogy annak fogalmi tisztázása feltétlenül szükséges. Szerinte három erkölcsfogalom különíthető el, melyek közül sem az abszolút (és csakis metafizikai hipotézisként elképzelhető), sem az úgynevezett társadalmi erkölcs nem használható a jog fogalmának meghatározásához, hanem csakis az erkölcs szubjektív, egyéni lelkiismeretből levezethető fogalma alkalmazható a jog érvényalapjaként.²¹

Vitába száll a realizmus (pozitivizmus) felfogásával, mely a jog erkölcsi megalapozását azért tartja képtelenségnek, mert az nem tud mit kezdeni az erkölcstelen jogszabályok problémájával. Hiszen ha a jog érvényessége erkölcsi alapú, akkor mi a helyzet az erkölcstelennek számító jogszabályokkal? Szabó úgy érvel, hogy érvényesnek lennie nem a jogszabálynak kell, hanem a jogrendnek. Teljesen erkölcstelen szabály szerinte egyébként nincs is, hiszen „minden jogszabály már annak folytán, hogy az erkölcsön alapuló jogrendből delegálható, fogalmilag, vagyis tartalmára tekintet nélkül, bír bizonyos minimális erkölcsi helyességgel,²² ami a jogbiztonság erkölcsi értékében önmagában megvalósul.

Szabó jogfelfogása kifejezése során a kor neves hazai és külföldi jogfilozófusaiból táplálkozik, egyúttal vitába szállva velük kíván egyéni jogelméletet alkotni. Elemzi a Grotius óta a jog alapjaként kezelt alpnormával kapcsolatban felmerülő kérdéseket, melyet modern formában a Kelsen által használt hipotetikus alpnorma fogalma tett ismertté. Mesterével, Moór Gyullával egyetértve jelzi, hogy a „[...] hipotetikus alpnorma már nem tartozhat a megismerhető, immanens világ területére, amelynek jelenségeit az oksági és értékdelegáció soraiba tartozás jellemzi, ahol is azok nemcsak okok, hanem okozatok, nemcsak értékelők, hanem értékelték is [...]”²³ Pedig, fejti ki később, „[a] lanyi lelkiismeretünkől minden érvény levezethető. Ez nemcsak feleslegessé, de hibássá is tesz minden olyan hipotézist, ami valami ezen kívülálló érvényforrást akar feltételezni [...]”²⁴

Az alanyi lelkiismerettel, mint minden létet és értéket megalapozó fogalommal kapcsolatban maga is elismeri, hogy ez az elképzelés sem transzcendenciától mentes. Mégis, e felfogás legfőbb erényének azt tekinti, hogy az általa bírált transzcendens jogalapelméletekhez képest (beleértve a hipotetikus alpnormáról szóló tant is, melynél semmi nem zárja ki a több alpnorma lehetőségét) itt csupán egyetlen tényezőre szűkül az ismeretlenek száma. Szabó szerint ez is jelentős különbség, hiszen „[a] tudományok fejlődését éppúgy jellemzi a több ismeretlen lehető kiküszöbölése, mint ahogy a történelmi vallások fejlődésének útját is az istenek alkonya s az egyistenhit kialakulása jellemezte.”²⁵

A jog alapjaiban kifejtett jogfelfogást igyekszik későbbi írásaiban pontosítani, és a joggyakorlat során felmerülő problémákon keresztül illusztrálni. Alapvető műve ebből a szempontból az 1941-ben Szegeden megjelentetett *A jogász gondolkodás bölcselete* című tanulmánya. Ebben már az első oldalakon hangot ad annak a nézetének, hogy a „túlzottan logisztikus gondolkodásban ösztönszerűleg valami élettelen, üres, gépies mechanizmust érzünk, ami mögül nem melegít, nem sugárzik elő ép az, ami értelmet ad a gondolkozónak: a szellem.”²⁶

²¹ Uo. 60. p.

²² Uo. 63. p.

²³ Uo. 72. p.

²⁴ Uo. 87. p.

²⁵ SZABÓ 1941, 4. p.

²⁶ Uo. 4. p.

Annak alátámasztására, hogy pusztán logikai alapon a bírói ítélet elérhetetlen, kilenc különböző jogterületről összegyűjtött jogesetet mutat be. Elemzi például azt a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságon tárgyalt, és *Szabó* írásának megszületésekor már fájó aktualitással bíró esetet, mely Németország és Ausztria gazdasági és politikai összefonódása folyamatában merült fel, és jelentett eldöntendő kérdést a bírák számára. Németország és Ausztria 1931-ben vámunióról kötött szerződést, amit a Nemzetek Szövetségének Tanácsa kifogásolt, és a saint-germaini, versaillesi békeszerződésekkel és a genfi jegyzőkönyvvel ellentétesnek ítélt vélemény jellegű határozatában. A genfi jegyzőkönyv szerint Ausztria függetlensége elidegeníthetetlen, kivéve, ha ahhoz a Nemzetek Szövetségének Tanácsa hozzájárul.²⁷ A Bíróság csupán egyetlen szótöbbséggel adott a véleményt kérőknek igazat. A határozat szerint a vitás vámunió a viszonyosságra tekintettel ugyan nem szüntetné meg Ausztria függetlenségét, fenyegetné azonban az osztrák gazdasági függetlenséget. *Szabó* azt kívánja a jogesettel bizonyítani, hogy a függetlenség értelmezése az adott történelmi-politikai kontextusban mennyire nem logikai értelmezési feladat volt. Az eljárás során keveredett a függetlenség jogi, politikai és gazdasági értelme, melyek között a választást nem a logika alapozta meg. *Szabó* szerint e konkrét ügyben azért érveltek a függetlenség különböző értelmeivel, hogy a már eleve védeni akart álláspontot ezekkel alátámaszthassák.²⁸

A bemutatott jogesetek tanulságai jelentik *Szabó* József jogalkalmazás elméletének lényegét. Amint fogalmaz, ahogy „*a jogalkotási lépcsők nem vezethetők le egymásból logikailag maradék nélkül [...] az alkalmazott jog sem vezethető le logikailag a jogforrásból. Nem vezethető le, mert ezzel szemben mindig tartalmaz irracionális, alogikus pluszt. [...] Minden jogtétel, szabály, rendelkezés tartalmaz olyan fogalmakat, amelyek mikénti magyarázatától függ az, hogy a konkrét esetben maga a jogtétel milyen értelemmel bír.*”²⁹

Vitába száll *Somló* Bódog megállapításával is, aki szerint ellentmondások a jog szövegében lehetnek, magában a jogban azonban nem. *Szabó* szerint éppen fordítva igaz ez, és csak a jog szövege képzelhető ellentmondásmentesnek, ám maga a jog, melyhez a szöveg gyakran alogikus értelmezésén keresztül juthatunk, már nem.³⁰

Igazat ad *Kelsen*nek, aki a formális, logikai értelemben felfogott jogbiztonságot illúzióknak, *Jerome Frank*nek, aki azt gyermekes vágyképnek, és *Horváth* Barnának is, aki ezt utópiának tekinti.

Ahhoz, hogy a jogot és a jogalkalmazás valódi folyamatát megérthessük, *Szabó* a korábban már elemzett alanyiség fogalmából indul ki. Ezzel a *Horváth* által kidolgozott szinoptikus jogelmélet alap gondolatát fogadja el, mely szerint „a jog egysége sehol mást, mint az alanyiségben, nem kereshető.”³¹

Az emberi alanyiség pedig számára lélektani, pszichológiai probléma, aminek megértése (pontosabb megérthetlenségének tudatosítása) a szimbólumok világához vezet. „*Vajjon mit akarnak jelképezni érzékeink és gondolataink, hiteink és vágyaink szimbólumképei? Közlebről mit jelképez a jog? [...] Mi lehet a jelképek mögött? [...] A tár-*

²⁷ No 41. Régime douanier entre l'Allemagne et l'Autriche. Avis consultatif du 5 Septembre 1931. Leyde.

²⁸ Uo. 25. p.

²⁹ Uo. 31. p.

³⁰ Uo. 35. p.

³¹ Uo. 49. p. HORVÁTH 1937. VIII. 212.

sadalom minden tagja kis drámák főszerepét játssza, s ennek az álomvilágnak a ceremóniák, szavak, elméletek, elvek és egyéb más jelképek adnak tartalmat.”

Szabónál a szimbólumok között is kiemelt szerepet tölt be a nyelv, melyet Arnold elméletével összhangban a leghatékonyabb társadalomfenntartó tényezőnek tekint.³²

A jog szerinte tehát nem tapasztalati valóságnak tekinthető, hanem jelképnek, szimbólumnak, amihez az alanyiség kapcsol sajátos értelmet. Az alanyiságnak, vagyis az Én-nek azonban, ahogy Szabó fogalmaz, a végtelenbe szaladnak a határai, és csakis a társadalommal összefüggésben értelmezhető.³³ Egyén és társadalom egymás nélkül értelmezhetetlen és a jog sem lehet pusztán egyéni vagy társadalmi jelenség. Alanyi képeink, és a jogról alkotott képeink is a tudatban kapnak jelentőséget, és sajátos értelmet. A tudattal kapcsolatos pszichológiai felfogások azonban Szabó József korában már elszakadtak a racionális magyarázatoktól, és a tudatalatti világának lehetőségeit vizsgálták. Szabó az alanyiség világának magyarázatánál is a tudatalattihoz fordul, és az ösztönök, érzések, vágyak, szenvedélyek és nem az észből fakadó, mélyen a tudat alatt nyugvó tényezők szerepét hangsúlyozza.³⁴ A jog szempontjából különösen a tekintély tudatalatti megalapozása érdeklí: a tradíciók, dogmák, tabuk és a konzervatív világnézet kialakulásának gyökerei. Mindezt egy Jerome Frank-nél már megismert apa-komplexus keretezi, mely a mindentudó, csálhatatlan bíró szimbólumaként jelenik meg gyermekkorban.

A jogeseteknél, melyeket műve első részében elemez, Szabó szerint éppen azokon az irracionális, alogikus tényezőkön fordul meg egy-egy döntés, mely tudatalatti tényezők a gyermekorból eredeztethetők.

A fentiek alapján fogalmazza meg Szabó a jogászai gondolkodás lényegével kapcsolatos álláspontját. „A jogviták legnagyobb része [...] nem dönthető el logikai okoskodással [...] tényállás és jogszabály megállapítása egyaránt értelmezés kérdése. Az értelmező bírót sok minden befolyásolja. Amennyiben ez tudatának ellenőrzésével történik, figyelemmel lehet rájuk, ellenőrizheti őket. De ha a befolyásolás tudatának küszöbe alatt történik, a bíró és a jogeset teljesen ki van neki szolgáltatva.”³⁵

Mindezzel a független bíró létezését is tagadja, hiszen a tudatalatti befolyása korlátlanul uralkodik az előítéleteit tudatosan háttérbe tolni igyekvőkön is. E tudatalatti, irracionális tényezők elismerése mellett is végezheti azonban jól a bíró a munkáját, ha a fentiekkel tisztában van, és ezek figyelembe vételével igyekszik döntést hozni. Szabó sajátos írói stílusáról is képet adnak ezzel kapcsolatos gondolatai, mellyel a jogalkalmazás és a tudatalatti hatalmának összefüggéseit vázolja műve végén:

„Az nem lehet, hogy a tények és szabályok mérlegelésénél mindennel számoljunk; de az lehet, hogy számoljunk azzal is, hogy nem számoltunk mindennel. A jogalkalmazás tudatos és tudatalatti háttérének mélypszichológiai boncolása tulajdonképp ennek belátását célozza. Ha egy bíró tisztában van azzal, hogy abban a tényállásban, amit tisztázottnak lát, ő maga is benne van, minden erényével és hibájával, látókörével és gátlásaival, s hogy abban a jogszabályban, amit alkalmaznia kell s amit látszólag csak egy értelemben lehet felfogni, logikailag szintelen fogalmak tömege lehet elbújtatva, amelyek

³² ARNOLD 1935,25. Idézi SZABÓ uo. 54. p.

³³ Uo. 56. p.

³⁴ Uo. 61. p.

³⁵ Uo. 67. p.

*mikénti felfogásában az ő Énjének tudatalatti állásfoglalása rejlik: akkor ez a bíró nem fog vakon bízni a látszólag mindent megoldó logika technikumában, hanem keresni fogja végső állásfoglalás előtt azokat a hézagokat, ahol a logika felszíne az ő tudatalatti szubjektív állásfoglalásait takarja, s a döntés szempontjából lényeges fordulópont rendszerint épen ilyen helyen lesz.*³⁶

A jogászai gondolkodás bölcséletéről írt munkáját az igazságkereső bíró tevékenységét vizsgáló írása követi,³⁷ melyben az alcímnek megfelelően a bíró lélektani problémáival foglalkozik a szerző. A jogbiztonság megteremtése szempontjából fontos jogászai formalizmus elemzésével vezeti be olvasóit a jogalkalmazást folyamatosan feszítő alapkérdések világába, melyek az igazság mibenlétéről, annak relativitásáról, a formalizmus pozitív és negatív szerepéről szóló eszmefuttatásaira adnak lehetőséget. *Jhering* felfogásával egyetért, aki szerint a jogászai formalizmus az igazságfogalom objektiválását is célozza, és a szubjektív igazságfogalom jelentőségének csökkenéséhez vezet.³⁸ Ugyanakkor a formalizmust rendkívül veszélyes eszköznek is tekinti, ami az anyagi igazsággal igen könnyen szöges ellentétbe kerülhet. A formalizmus szerinte ugyanis csak akkor vezetne jogbiztonsághoz, ha a jogrend logikailag zárt, hézagmentes rend volna.³⁹ Úgy véli, hogy a fogalmi jogászatot nem véletlenül fejlesztette tökélyre éppen a német jogászság. Ez következménye volt a germán jogi gondolkodás közjogi beállítottságának. Aktuálpolitikával összefüggő elemek is megjelennek itt *Szabó* írásában, amikor kifejti, hogy miért nem szűnt meg ez a szemlélet, és a formalisztikus beállítódás a német igazságszolgáltatásban a nemzeti szocializmus hatalomra jutása után sem. Többben egyfajta „szabadjogászat” térnyerésére hívták fel a figyelmet olyan új, a német büntető törvénykönyvbe bevezetett fogalmak kapcsán, mint például az „egészséges néperzületbe” ütköző cselekmények, melyek a bírónak szinte szabad kezét adnak az ítélezésben. *Szabó* szerint azonban a formák ettől még nem tűntek el, csupán alakot cseréltek. A törvény korlátai helyébe a vezéarakarat lépett, mely a bírónak még szorosabb függését eredményezi.⁴⁰ *Szabó* szerint a magyar jogászai gondolkodás hagyományosan távol áll a formalizmustól, amit a legnevesebb magyar jogászok (*Werbőczy, Deák, Grosschmid*) maguk is elutasítottak. Ahogyan fogalmaz: „A formalista jogrendszerek tengerétől körülvelt magyar jogterület meg tudta őrizni önállóságát.”⁴¹

A jogbiztonság mítoszának „rombolásával” folytatja okfejtését, melynél az elméleti és gyakorlati jogban otthonosan mozgó szerző jogesetek sorát vonultatja fel annak bizonyítására, hogy a fogalomjogászok által elképzelt zárt logikai rend csupán illúzió. A jogtételek bizonytalansága ugyan csak a „generális klauzulák, kaucukfogalmak” esetében nyilvánvalók, ám *Szabó* szerint egymástól elszigetelt jogtételek nincsenek, így azok bizonytalansága a biztosnak tűnő jogtételek értelmét is bizonytalanná teheti.⁴² *Szabó*

³⁶ Uo. 68. p.

³⁷ SZABÓ 1942, 55.p.

³⁸ JEHRING 1894. idézi SZABÓ 1942b, 3. p.

³⁹ Ez esetben, mondja Szabó, „[...] a bíró hivatása egyszerűen abból állna, hogy szillogizmusok segítségével, formális logikai úton egybevesse az absztrakt jogtételeket a konkrét jogesettel, s mechanikusan levonja a szükséges konklúziót.” Uo. 5. p.

⁴⁰ SZABÓ 1942, 10–11. pp.

⁴¹ Uo. 12. p.

⁴² Uo. 13–26 pp.

ugyanakkor elismeri a jogbiztonságra törekvés értékes célját, ám azt elérhetetlennek tekintí. ⁴³ Az amerikai jogi realizmussal egybecsengő szabályszerkepticizmusát tényiszkepticizmusának kifejtése követi.

A jogtételek bizonytalansága ugyanis csak egyik, ráadásul kisebbik részét jelenti annak a problémának, ami a bírói jogalkalmazás során felmerül. A *Sollen* világához képest a *Sein* világa a látszat ellenére még problematikusabbnak tekinthető a jogalkalmazás szempontjából. A jogtétel alá szubszumálhatóság felveti azt a kérdést, hogy „*vajjon pontosan fedi-e [...] a reális tényálladék a jogtétel alapjául szolgáló ideális tényálladékot.*”⁴⁴ Mekkora fokú hasonlóság esetén beszélhetünk azonosságról?⁴⁵

Ugyancsak gondot okoz a tényállás rekonstruálása a bíró számára, aki közvetlen tapasztalattal nem rendelkezik az események lejátszódásáról, így megint csak *Jhering*nek ad igazat, aki szerint a bíró rendelkezésére álló valóság csak valószínűség.⁴⁶ Bár a legközvetlenebb kapcsolatban a valósággal az „elsőbíró” van, aki meghallgatja a tanúkat, szakértőket, valójában az eseményekkel az ő kapcsolata is csak közvetett.⁴⁷

Itt fejt ki *Szabó* azt a konkrét, a korabeli magyar igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos reform elképzelését, hogy az alsóbíróságok elfoglaltságának csökkentése, színvonalának növelése mellett angol mintára meg kellene szüntetni a ténykérdésekre is kiterjedő perorvoslatok rendszerét.⁴⁸

Az emberi tapasztalatok bizonytalanságáról szóló okfejtéseknél a tanúk valóság érzékelésének problémáira különös hangsúlyt helyez. A tanú emlékezetében egybeolvad az, ami kívülről jött, és amilyen következtetéseket ő adott hozzá. Így az egész élmény egységes képe él benne, ami a ténylegesen történetektől eltérést mutat. Nem beszélve az emlékezet ferdtítéseinek zűrzavaráról, melyek a tanú legjobb szándéka ellenére is torz képét tükrözik a valóságnak. A tanúvallomások megbízhatatlanságának alátámasztásánál a tömeglélektani hatások szerepére is kitér, azt állítva, hogy az egyén is viselkedhet tömegként. A „tömeginfekcióra” példaként a tiszzaeszlári pert említi, amikor a Tiszából kifogott holttest szemeit minden tanú kéknak látta, miközben a boncolás alapján az egyértelműen barna volt. *Szabó* szerint, ha nem összebeszéléstről volt szó, akkor itt az is

⁴³ „*De mi az igazság? A jogbiztonság mítosza nem vitt közelebb hozzá, hiszen – közelebből megnézve – pusztán utópiának bizonyult. Azért ne higgyük, hogy ez a mítosz teljesen értéktelen. Csak nem valóságnak, tudományos tantételnek kell felfognunk (így téves), hanem az emberiség törekvésének a sosem tévedő bíró, a világos jog s az igazság után. Mint minden nagy mítosz, ez is a mennyország egy alakját varázsolja elénk, amit talán sose érünk el, de jobbak leszünk általa, hogy el akarjuk érni.*” Uo. 26. p.

⁴⁴ Uo. 27. p.

⁴⁵ *Szabó* ehhez a büntetőjog területéről hoz példát: „*A kísérlet a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitelének kérdése, de be nem fejezése [...] De hangsúlyozzuk, ép ez a kérdés, hogy annak a valóságnak, ami a bíró előtt van, milyen közel kell lennie a jogszabály ideális tényálladékához, hogy emberileg a kettő azonosságáról, vagyis befejezett bűncselekményről beszélhessünk. Másrészt milyen foka a hasonlóságnak az, ami már a véghezvitel megkezdésének, vagyis büntethető kísérletnek minősül. Láthatólag fokozati, mérlegetlési különbségekről van szó.*”

⁴⁶ SZABÓ 1942, 29. p.

⁴⁷ „*De ha csak az elsőbíró helyzetét vizsgáljuk is, látnunk kell, milyen áthághatatlanok látszó szakadék választja el már őt is a valóságtól. Gondoljunk pl. arra, milyen nagy szerepe lehet a tényállás felderítésénél vagy elhomályosításánál a perben résztvevő ügyvédek, ügyészek, és felek különböző képességeinek és jelmeinek. Ne feledjük: a tanú is hangszer, amelyből a kontár másféle hangokat csal ki, mint a művész.*” Uo. 31. p.

⁴⁸ Uo. 30. p.

felmerülhet, hogy az első, tévedő tanú „szuggerálhatta” a többieket. Persze nem csupán a tanúk, de maga a bíró is ki van téve tömegpszichológiai hatásoknak.⁴⁹

A tanulmány címét viselő utolsó gondolati egységben (*Hol az igazság?*) a szerző a bíró azon problémáját kívánja bemutatni, mely az egymással konkuráló „igazságok” konfliktusából fakad egy konkrét jogeset kapcsán. Egyén és társadalom igazsága szerinte nyilvánvalóan szemben állhat egymással. Ám gyakran a látszat csal, hiszen a politikai bűncselekményeknél például az állam és a tettes igazsága helyett valójában egy magát elnyomottnak érző kisebbség, nemzetiség, faj igazsága áll szemben az államéval. Az egymásnak szembe feszülő igazságok példái között különös érzéssel olvasható annak részletes bemutatása, hogy miként kerülhet összeütközésbe a „nemzeti és a faji” közösség igazsága a második zsidótörvény (1939: IV. tc.) értelmezése során.⁵⁰

Szabó konklúziója, hogy másnak látszik az igazság a szerint, hogy a bíró melyik közösségnek az érdekét tartja elsősorban szem előtt. A bíró válogat az igazságok között, és ez a válogatás nem folyhat máshol, mint a lelkében.⁵¹ Itt jut el tehát ismét a mélylélektanhoz, mely szerinte az igazság mibenlétére a jogi, logikai, etikai és metafizikai megközelítésekhez képest helytállóbb választ ad.⁵²

Jogelméleti téziseinek ismétlését, kiegészítését olvashatjuk egy ugyancsak 1942-ben megjelenő magyar, illetve egy 1943-ban publikált német nyelvű tanulmányában, melyekben *Szabó* költői stílusát nem megtagadva, mégis a nagyobb lélegzetű írásoknál közérthetőbben fejt ki álláspontját az alanyiség természetéről és a jog lélektani megalapozásáról. *A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban* című cikkében vitába száll azokkal, akik a lélektani szemléletet egyoldalú pszichologizmusnak, álmodozó szubjektivizmusnak tekintik,⁵³ és a kritikusokat struccmadárhoz hasonlítja, akik homokba dugják a fejüket, amikor a kutatási eredmények objektivitásáról beszélve tagadják az alanyiség, a szubjektum szerepét az ismeretek megszerzésénél.⁵⁴ Tiltakozik az ellen is, hogy a kritikát megfogalmazók szerint „[...] az ilyen tudomány az ismeretek szükségszerű objektív egységét önkényes alanyi nézetek véletleneire bontja fel.” *Szabó* szerint „*az ismeretek fogalmi szubjektivitásának felismerése nem jelenti azok önkényességét, hanem csak azt, hogy mint emberi ismeretek, nem függetleníthetők az embertől s [...] a lélektantól.*”⁵⁵ A jog ellentmondásnélküliségét a pozitívizmus szerint a jog logikai zártsága teremti meg. *Szabó* szerint a jog egysége azonban nem logikai, hanem lélektani, hiszen a bírói ítélet nem ve-

⁴⁹ „A tanúvallomásoknak tehát a valóság megállapítása szempontjából igen korlátozott jelentőséget kell tulajdonítanunk. Igaz, hogy erről nem csak a tanúk tehetnek. A bíró épügy, vagy majdnem úgy ki van téve tömegpszichológiai hatásoknak, mint ők. S ez megnyilvánulhat a tanúkhöz intézett kérdések mikénti értelmezésében; s a tanúvallomások mikénti jegyzőkönyvezésében. És a szegény valóság sorsát – már t.i. a bebizonyított valóságát – mindezek a körülmények döntően befolyásolják.” Uo. 37. p.

⁵⁰ A zsidó kifejezés több bírói ítéletben megfigyelhető kiterjesztő értelmezése kapcsán *Szabó* így fogalmaz: „[...] A kiterjesztő magyarázat ezekben az esetekben ellentétben áll ugyan az értelmezés formális logikai szabályaival. Érthetővé válik azonban, ha meggondoljuk, hogy a bíróság ezekben az ügyekben két igazságot mért össze egymással: a társadalom igazságát, amit ez a törvény védeni akart s a zsidóság különigazságát. S az előbbit találta súlyosabbnak.” Uo. 46.p.

⁵¹ Uo. 49. p.

⁵² Uo. 50. p.

⁵³ SZABÓ 1942b, 7.p.

⁵⁴ Uo. 7. p.

⁵⁵ Uo. 9. p.

zethető le a normákból pusztán logikai alapon. A normákban szereplő fogalmak értelmezése ugyanis, amint azt korábbi írásaiban is kifejtette, alogikus folyamat.⁵⁶

Az osztrák jogtudományi folyóiratban (*Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*) megjelenő, „újrealista” elméleti téziseit összefoglaló írásában is megerősíti a fenti gondolatokat.⁵⁷ Már a cikk első mondata („*Im Anfang war – das Ich*”) is jelzi elméletének kiindulópontját, az „Én” jelentőségét, amihez vissza kell találnunk, mint minden megismerést megalapozó filozófiai és jogfilozófiai kategóriához az objektív külső világ létezése híján.⁵⁸

Tanulmányában Szabó a *Sein* és *Sollen* alapjait keresi a jogban, amit természetesen mindkét esetben az „Én” világában vél felfedezni (*menschliches Bewusstsein, menschliches Gewissen*).⁵⁹ A jog érvényalapjaként felfogott erkölcs esetében itt is hangsúlyozza az egyéni és társadalmi morál determinisztikus egymásrahatását.⁶⁰

A jogalkalmazás világának elemzésénél, a jogász hivatás helyes felfogásának dilemmáinál a magyar jogalkalmazási tradícióra is kitér, mely korábbi írásaival egybeesően szerinte leginkább érdekkutató jellegűnek tekinthető, mely az egyéni és társadalmi érdeket mindig is a formális jogbiztonság érdekei elé helyezte.⁶¹

Szabó tanulmánya végén újolag amellet érvel, hogy nem léteznek jogesetek szubjektív bizonytalanság nélkül, és a jogértelmezés, vagy a tényállás megállapítása során az eljárásban részt vevők szubjektuma meghatározó az ügy kimenetelére. Éppen ezért a jogász formalizmust az újrealizmus felfogása szerint meghaladottnak kell tekinteni.⁶²

A második világháború befejezését követően Szabó József már csupán néhány jogelméleti jellegű írást publikál, amelyek közül kiemelésre méltó *A jogalkalmazás útja* című írása,⁶³ melyben a korábban már bemutatott elméleti alapvetéseit próbálja újabb jogeseteken keresztül igazolni. Ebben az időszakban érdeklődése inkább a közjog felé fordult, ami a háborút követő kiutkeresés időszakára tekintettel érthető.

3. Szabó József és a közjogi bíráskodás⁶⁴

Szabó József nemzetközi jogi, jogfilozófiai érdeklődése mellett a magyar joggyakorlattal is intenzíven foglalkozott, hiszen a közigazgatási bíróságon, törvényszéki bíróként a testület jegyzőjeként dolgozott öt éven át, ami egy életre szóló élményanyagot adott

⁵⁶ Uo. 11. p.

⁵⁷ SZABÓ 1948, 201–311. pp.

⁵⁸ „Wir haben geglaubt, eine Aussenwelt vor uns zu haben. Seitdem wir nachdenken, wissen wir, dass nichts vor uns schwebt, indem wir darüber sprechen, als unsere eigenen Vorstellungen.” Uo. 201. p.

⁵⁹ „Die Seinsgrundlage des Rechtes ist also das menschliche Bewusstsein, dass die Gegenstände seiner Erfahrung, somit auch das Recht, als Wirkungen begreift, d.h. sie auf Ursachen gründet.” Uo. 298. p.

⁶⁰ „Es fragt sich nun, wie der die Sollensgrundlage des Rechtsbegriffes bildende Wert vom Gewissen bis zum Recht seinen Weg findet. Um dies verstehen zu können, müssen wir uns darüber im Klaren sein, dass die verschiedenen, moralischen Meinungen der einzelnen Menschen in der Gesellschaft – infolge der Wechselwirkung der Mitglieder der Gesellschaft – auf einander determinierend wirken.” Uo. 298. p.

⁶¹ Uo. 307. p.

⁶² Uo. 310. p.

⁶³ SZABÓ 1947, 217–222. p.

⁶⁴ A témához bővebben lásd: STIPTA 2014.

tudományos munkájához.⁶⁵ Jóllehet tapasztalatai jelentős hatással voltak jogfilozófiai munkásságára is, ám kétségtelenül a bíróságon szerzett ismereteit a közjogi bíráskodás kutatása során kamatoztathatta leginkább. E tárgykörben végzett összehasonlító jogi kutatásainak legfontosabb eredményeit a *Demokrácia és közjogi bíráskodás* címmel 1946-ban publikált monográfiájában olvashatjuk, melyben az 1896-ban létrejött magyar közigazgatási bíróságnak különleges jelentőséget tulajdonított a magyar történelemben. Szabó két alkalommal, a nagy világegést, majd a kommunizmus bukását követően is teret szentelt műveiben annak részletes kifejtésére, hogy miért tekinti az állampolgári jogvédelem leghatékonyabb eszközének a közigazgatási bíráskodást, és hogy 1946-ban követelje annak hatásköri kiterjesztését, majd a rendszerváltás után újbóli bevezetését. A *Demokrácia és közjogi bíráskodás* a korszak közjogi bíráskodásának átfogó összehasonlító vizsgálatát nyújtja, melyben a mintaadó jogrendszerek igazságszolgáltató rendszereinek beható elemzésére is sor kerül. Az angolszász, francia, vagy az átmeneti rendszerekként definiált belga⁶⁶ és a magyart is magába foglaló germán modellek részletekbe menő bemutatását követően megállapítja, hogy a közjogi bíráskodás három szervezetre bízható: a rendes bíróságokra, a közigazgatási hatóságokra és a közigazgatási szakbíróságokra. Az ezekkel kapcsolatos pro és kontra érvek bemutatását követően helyezkedik arra az álláspontra, hogy demokrata berendezkedésű állam nem engedheti meg magának azt a feudális gesztust, hogy egy osztályt, réteget kiemelve közigazgatási szakbírósági rendszert (nem is beszélve a közigazgatási hatóságok különbíráskodásáról) működtessen, és a közigazgatási bíráskodás csakis a rendes bírósági keretek között képzelhető el. Különösen érdekes manapság olvasni Szabó azon gondolatait ezzel kapcsolatban, hogy a miniszteri befolyás veszélyének hangsúlyozása mellett azért tekinti az elkülönült közigazgatási bíráskodást problémásnak, mert „*az ilyen bíróságok létesítése a hatáskörük szabályozása során csábító alkalmat ad a kormánynak a legridegebb taxáció alkalmazására, s ezzel a balkézzelel megadott független bíráskodásnak jobbkézzel leendő visszavételére, ami a rendes bíróságok általános közjogi hatáskörének megszorításával sokkal nehezebben volna keresztülvihető [...]*”⁶⁷ Szabó a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó konkrét reformtervekkel áll elő, melynek keretében a hatáskör kiterjesztése és az eljárás reformja mellett a különálló közigazgatási bíróság rendes bírósági rendszerbe olvasztását tartja szükségesnek.⁶⁸

⁶⁵ Bírósági élményei kapcsán így fogalmaz: „*Két miniszteriális szolgálat sodrása között ezek jelentették számomra a nyugalmas szigeteket, ahol az elmélyülő bírói és tudományos munka alkotó örömét megismerhettem.. De mást is láttam ezek alatt az évek alatt: egy magas színvonalú, értékes testület reménytelen küzdelmét a közéletünket elborító sötétség ellen.*” SZABÓ 1947, 1. p.

⁶⁶ Belgium, Svájc, Norvégia Hollandia, Dánia, Görögország, Monaco, Spanyolország, Olaszország, Oroszország, Kína, Izlám.

⁶⁷ SZABÓ 1947, 213. p.

⁶⁸ „*A demokrácia követelményeinek s hazai jogunk szellemének csak akkor felelünk meg, ha a közjogi bíráskodást époly rendes bíráskodássá fejlesztjük ki, mint amilyen büntetőbíráskodásunk. Ennek legegyszerűbb útja az, ha a két bírói rendszert összeolvastjuk, a szakbíróságok különszervezetét elvetjük, s ezzel a germán hatást letöröljük jogunkról, a francia államtanácsi rendszer után pedig nem áhítózunk, hanem visszatérünk 48 előtti ősi jogunkhoz: a rendes bíróságok általános hatáskörének megállapításához köz- és magánjogi ügyekben egyaránt.*” Uo. 232. p.

4. Szabó József és az összehasonlító jog

Szabó Józsefet a magyar jogösszehasonlítás szempontjából kiemelkedő jogtudósnek tekinthetjük, és miután munkái jelentős részében az összehasonlító módszer komoly szerephez jut, érdemes munkássága kapcsán erre is röviden kitérni. Már önmagában az is okot adhatna erre, hogy Magyarországon a szocializmus időszakában egyedülálló módon elnevezésében is összehasonlító jogi tanszéket vezethetett 1958-tól 59-ig Szegeden. A kérészerű tanszékvezetésnél is fontosabb az, hogy Szabó az egyetemes jogösszehasonlítás élharcosának számított Magyarországon akkor is, amikor az egyetemről eltávolítva ezzel kapcsolatos nézeteit csak külföldi olvasóival oszthatta meg.

Bár alkotó korszakában pályatársai között nem volt ritka a kiemelkedő nyelvtudás, Szabó József négy világnyelvet is kiválóan elsajátított, mely a módszer alkalmazása szempontjából komoly előnyt jelentett számára. Túl azon, hogy a jogösszehasonlító módszert szakirányú kutatásai során is intenzíven alkalmazta, egy angol nyelvű, osztrák folyóiratban 1971-ben megjelenő összehasonlító alkotmányjogról szóló tanulmánya a jogösszehasonlítás általános kérdéseinek alapos elemzését is nyújtja.⁶⁹ Különösen érdekes e tanulmány felütése, ahogyan a lételemét jelentő egyetemi katedrától megfosztott Szabó, aki Magyarországon nem publikálhat, a világ növekvő technikai egységéről, ám mégis tragikus ideológiai alapú kettéosztottságáról ír, mely szerinte mégsem lehet akadály a jogösszehasonlítás művelésének. Amint írja, összehasonlítás nélkül az emberi kultúra fejlődése elképzelhetetlen.⁷⁰ A tanulmány a jogösszehasonlítás jogfejlődésben betöltött szerepének bemutatásán túl a legnevesebb összehasonlító jogászok elméleteit összegzi, hogy a jól ismert alapproblémák (módszer vagy önálló tudomány, más tudományterületekhez fűződő viszony) felvázolását követően a jogösszehasonlítás intézményesülésének folyamatát is bemutassa. Az e tudományterület művelése, oktatása érdekében létrejött külföldi tanszékek, intézetek bemutatása között megbújik annak szerény megemlézése is, hogy egy rövid ideig Magyarországon, Szegeden is létezett egy összehasonlító alkotmányjogi tanszék, éppen a szerző vezetésével. A tanulmány keserűen optimista zárógondolatában talán a szerző minden reménye és fájdalma keveredik, amikor a táborokra szakadt világ jövőbeni föderatív egyesüléséről, és az összehasonlító jog ide vezető szerepéről ír.⁷¹

⁶⁹ SZABÓ 1971, 133–165. pp.

⁷⁰ „Without comparing, it would be difficult to imagine any development of human culture.” Uo. 133. p.

⁷¹ „And if this Mankind that at present seems to be divided into camps full of animosity ever gets to a degree of a federative unity where, in a lasting peace, human life will be again possible and even a worthy continuation of ancient high civilizations, then among the antecedents of that Age the sometimes apparently hopeless struggle of the present students of comparative law will certainly be remembered.” Uo. 165. p.

III. Fontosabb művei⁷²

Az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma. (Kézirat, szigorló pályamunka nemzetközi jogi pályázatra) Szeged, 1931. 512. p.

A római kérdés. Doktori értekezés a Vatikáni Államról. (Gépirat) Szeged, [1932] 72. p.

Dancig nemzetközi jogi helyzete. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének kiadványai 1. Szeged, 1934. 79. p.

T. Vas: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie. (Ismertetés) Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXIX. (1935) H. 1. 97–99. pp.

Dr. Stephan Bibo jun.: Kényszer, jog, szabadság (Zwang, Recht, Freiheit). (Ismertetés) Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXIX. (1935) H. 3-4. 510–511. pp.

Hatalom, szabadság, szuverenitás. Társadalomtudomány, XVI. évf. (1936) 249–259. pp. (Klny. Budapest, 1937. 11. p.)

A szuverenitás. (Nemzetközi jogi tanulmány) Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. XI. Fasc. 1. Szeged, 1937. 224. p.

Szuverenitáselméletek. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. XI. Fasc. 2. Szeged, 1937. 225–426. pp.

A jog alapjai. Különös tekintettel a nemzetközi jogra. Magyar Társadalomtudományi Társulat. Budapest, 1938. 96. p.

Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. (Ismertetés) Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), V. évf. (1938) 1-2. sz. 14–15. pp.

Hatalom vagy szabadság? A jog alaptanának általános kérdései. Cobden (Nemzetközi gazdasági és társadalmi folyóirat, Budapest), V. évf. (1938) 6-7. sz. 86–89. pp.

A jogi személyiségről. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XIX. évf. (1939) 91–97. pp.

Horváth Barna: A közvélemény ellenőrzése. (Ismertetés) Szociális Szemle, I. évf. (1940) 1. sz. 39–40. pp.

Közvéleményünk társadalomlélektani tényezői. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XX. évf. (1940) 169–194. pp.

A hitbizományok helyzete Magyarországon. Társadalomtudomány, XX. évf. (1940) 59–69. pp.

A jogászai gondolkodás bölcselete. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridica-Politica. Tom. XVI. Fasc. 2. Szeged, 1941. 71. p.

Egy új jogelmélet. (Ismertetés) Szellem és Élet, V. évf. (1942) 2. sz. 80–89. pp. (Klny. Kolozsvár, 1942. 13. p.)

Horváth Barna: Három szociológiai munka. (Ismertetés) Szociális Szemle, II. évf. (1942) 4-6. sz. 107–108. pp.

Hol az igazság? (A bíró lélektani problémái.) Társadalomtudomány, XXII. évf. (1942) 1. sz. 1–55. pp. (Klny. Budapest, 1942. 55. p.)

Vojtech Tuka: Die Rechtssysteme. Grundriss einer Rechtsphilosophie. (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXII. évf. (1942) 297–304. pp.

⁷² A bibliográfia a Révész Béla által szerkesztett 2014-es Szabó József emlékkönyvből lett átemelve, ami a Szabadfalvi József által szerkesztett 1999-es kötetében közölt bibliográfia alapján készült kisebb pontosításokkal és kiegészítésekkel.

- A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban.* Szellem és Élet, V. évf. (1942) 4. sz. 214–229. pp. (Klny. Kolozsvár, 1942. 20. p.)
- A felvilágosodás jogbölcsélete.* (Ismertetés) Szellem és Élet, V. évf. (1942) 2. sz. 100–103. pp.
- Szepesdi E.: *A törvényes igazságosság fogalma.* (Ismertetés) Szellem és Élet, VI. évf. (1943) 3–4. sz. 1–3. pp.
- L'hégémonie des Grandes Puissances.* Die Friedens-Warte, Genf-Zürich, Bd. XLII. (1943) 211–229. pp.
- A gazdaság és politikai világtrend.* Magyar Nemzet, 1943. október 24. (Újra publikálva: Röpke professzor „Harmadik útja”. Polisz, 1990. 5. sz.)
- Az uralmi és szövethetési elv az új nemzetközi tervekben.* Magyar Nemzet, 1943. október 31. 5. p.
- A kontinentalizmus a világpolitikában.* Magyar Nemzet, 1943. november 7.
- Mi legyen az első lépés a béke megszervezése felé?* Magyar Nemzet, 1943. december 5. 11. p.
- A kaland és a rend a francia forradalomban.* Magyar Nemzet, 1943. december 31. 13. p.
- Hogyan nyerhető meg a béke.* Magyar Nemzet, 1943. december 19.
- Bíráskodás és jogrendszerek az irodalomban.* (Ismertetés) Szociális Szemle, IV. évf. (1943) 1. sz. 19–21. pp.
- Carr, Edward Hallett: The Future of Nations. Independence or Interdependence?* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 121–125. pp.
- Carr, Edward Hallett: Conditions of Peace.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 125–136. pp.
- Papaligouras, Panayis: Théorie de la société internationale.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 326–331. pp.
- Kelsen, Hans: Law and Peace in International Relations.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 521–531. pp.
- Rappard, William E.: The Quest for Peace Since the World War.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 531–536. pp.
- Hambro, L. J.: How to Win the Peace.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIII. évf. (1943) 538–545. pp.
- Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. XXVI. (1943) „Ungarn-Heft” 101–121. pp.
- Robbins világállama és európai béketerve.* Magyar Nemzet, 1944. január 9. 7. p.
- Niemayer, G.: Law without Force.* (Ismertetés) Társadalomtudomány, XXIV. évf. (1944) 150–156. pp.
- Shinwell terve a szociális élet és a nemzetközi kooperáció reformjáról.* Magyar Nemzet, 1944. március 14. 5. p.
- Mi lesz?* Az Újság, 1944. március 18.
- Keresztynység és béke.* Különlenyomat a „Keresztyn ember a válságban” (Budapest, 1946., Magyarországi Ökumenikus Ifjúsági Bizottság kiadása.) c. könyvből. 205. p. (A béke lehetősége /1943, 1–99. pp./, A tervezett béke /1946, 105–156. pp./, A béke feltételei /1946.161–205. pp./, Világkeresztynység és kisebbségi kérdés /1946/)
- A béke értelme.* Hernádi Könyvkiadó. Budapest, 1946. 168. p.
- A nemzeti állam válsága.* Puszták Népe, I. évf. (1946) 1. sz. 23–28. pp.

- Demokrácia és közjogi bíráskodás.* Hernádi Könyvkiadó. Budapest, 1946. XXXII + 247. p.
- A Közigazgatási Bíróság reformja.* Jogászegyleti Szemle, 1947. 2. sz. 51–64. pp.
- Demokrácia és közvéleménykutatás.* Puszták Népe, II. évf. (1947) 1. sz. 4–12. pp.
- Korunk és a jog eszméje.* Puszták Népe, II. évf. (1947) 4. sz. 281–293. pp.
- Rend és kaland.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXV. évf. (1947) 5. sz. 376–383. pp.
- A jogalkalmazás útja.* Pénzügy és Közigazgatás, I. évf. (1947) 3. sz. 129–136. pp. és 4. sz. 217–222. pp.
- A magyar alkotmányjog vázlatja.* Jogászköri Kiadványok 9. (Könyvnyomat tankönyv) Szeged, 1948, 237. p.
- Kettősségek a jog fogalmában.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 4. sz. 197–200. pp.
- A keresztyén egyházak ökumenikus világszervezete.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 5. sz. 280–284. pp.
- A metajuridikus eredménytanról.* Pénzügy és Közigazgatás, II. évf. (1948) 7. sz. 403–406. pp.
- A szabadság új értelme.* Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 2. sz. 95–108. pp.
- A jog két arca.* Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 414–421. pp.
- Roger H. Soltan: The Study of Political Science.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 464. p.
- Ludwig Freund: Power and the Democratic Process. A Definition of Politics.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 465–466. pp.
- P. Sargent Florence: Socialism and Sociology Today.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 466. p.
- Nathaniel Peffer: Democracy Losing by Default.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1948) 6. sz. 467. p.
- Der Rechtsbegriff in einer neurealistischen Beleuchtung.* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. I. (1948) H. 3. 291–311. pp. (A Wahrheit, Wert und Symbol im Rechte." /Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Bd. X)OVI. (1943) „Ungar-Heft” 101–121. pp./ c. tanulmány új cím alatti változatlan közlése.)
- Az Igazság útja: a tudás.* Puszták Népe, III. évf. (1948) 2. sz. 81–82. pp.
- A Magyar Népköztársaság alkotmányjogának vázlatja.* (Könyvnyomat tankönyv) Szeged, 1949. 328. p.
- A demokrácia száz éve.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 1. sz. 64–66. pp.
- A nyugati kultúra válsága.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 4. sz. 311–314. pp.
- A szociológia művészete.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 5. sz. 379–381. pp.
- Válság és látszat a társadalomban.* (Ismertetés) Huszadik Század, XXXVI. évf. (1949) 5. sz. 384–395. pp.
- Julius Moor (1888–1950).* Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. IV. (1952) H. 4. 385–392. pp. (A nekrológnak szánt tanulmány Horváth Barna neve alatt jelent meg. A szerző ebben az időben börtönbüntetését töltötte Márianosztrán.)
- Montesquieus rechtliche und politische Ansichten.* Von G. Bónis. (Ismertetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. VII. (1957) H. 3. 394–395. pp.
- Pénzügyi jog I.* [Sokszorosított kiadvány] Szeged, 1958. 23. p.
- Development of the Control System in the Hungarian Financial Law.* (Különnyomat a „Jogi tanul-

mányok dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatási működésének 50. évfordulójára” c. kötetből) Acta Universitatis Szegediensis. Juridica et Politica. Tom. V. Fasc. 14. Szeged, 1958. 45. p.

A költségvetési jog elvi kérdései. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tom. VI. Fasc. 1. Szeged, 1959. 55. p.

McWhinney, E.: *Comparative federation. States' rights and national power.* Toronto, 1962. (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, (1963) Vol. 13, No. 1. 98–100. pp.

Rosenne, S.: *The Time Factor in the Jurisdiction of the International Court of Justice.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 12. (1963) No. 1. 129–130. pp.

Bodenheimer, E.: *Jurisprudence. The Philosophy and Method of the Law.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 12. (1963) No. 4. 618–619. pp.

Morris, H.: *Freedom and Responsibility. Readings in Philosophy and Law.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 13. (1964) No. 2. 328–329. pp.

Antalfy, Gy.: *State and Constitution in the Athenian Democracy.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 13. (1964) No. 2. 299–300. pp.

Antalfy, I.: *Staat und Verfassung in der athenischen Demokratie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIV. (1964) 353–354. pp.

Bónis, Gy.: *György Nagy und die ungarische republikanische Bewegung vor 1914.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIV. (1964) 356–359. pp.

Szentpéteri, I.: *A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Trends in the evolution of direct democracy.* (Ismeretetés) The American Journal of Comparative Law, Vol. 14. (1965) No. 1. 199–200. pp.

Peschka Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás — Rechtsquelle und Rechtserzeugung.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XVI. (1966) 169–170. pp.

Szentpéteri, I.: *Entwicklungstendenz der unmittelbarer Demokratie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XVII. (1967) 188–190. pp.

Antalfy, Gy.: *Állam és demokrácia. Staat und Demokratie. Abschnitte vom Gebiet des Staats- und Rechtstheorie.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XIX. (1969) 320–322. pp.

Verfassungsgerichtshöfe in der vergleichenden Rechtslehre. In: Festschrift für Adolf J. Merkl zum 80. Geburtstag. München-Salzburg, 1970. 394–423. pp.

Comparative Constitutional Law. Its Possibility and Limits. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. XXI. (1971) H. 1-2. 133–165. pp.

From Chaos to the Rule of Law. In: Dimensionen des Rechts, Gedächtnisschrift für René Maric. Duncker und Humblot, Berlin, 1974. 321–340. pp.

Antalfy, Gy.: *A politikai és jogi tanok története.* (A history of political and legal theories). (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXIX. (1978) 153–156. pp.

Ruszoly, J.: *A választási bíráskodás Magyarországon.* Budapest, 1980., *Választói összeírás és választási bíráskodás Magyarországon.* Szeged, 1980. *Sonderband aus der Martonyi Festschrift.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 101–106. pp.

Henz, A.: *Felsőfokú közigazgatási szakemberképzés Magyarországon 1848–1948.* (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 348–350. pp.

Jog és filozófia. Recht und Philosophie. Eine Anthologie aus dem Kreis der bourgeois-rechtlichen theoretischen Literatur der ersten Hälfte des Jahrhunderts. Red. Varga Csaba. (Ismeretetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 363–366. pp.

Emlékkönyv dr. Martonyi János egy. tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évforduljára. Festschrift Szeged, 1980. (Ismertetés) Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, Bd. XXXII. (1982) 16. p.

Szabad választások előtt. Quis custodiet ipses custodes. Hírlevél (az MDF budapesti szervezetének kiadványa), 1989. VIII. sz. 5–6. pp., 1989. IX. sz. 5–6. pp., 1989. X. sz. 4–5. pp.

Kultúránk és az Akadémia. Súlyos torzulások. Hírlevél, 1989. X. sz. 13–15. pp.

Moór Gyula emlékezete. Polisz, 1989. 3. sz. 17–21. pp.

Alkotmánybíróság és hatalommegosztás. Kell-e a Parlamentnek korlát? Magyar Nemzet, 1989. március 22. 5. p.

A parlamenti kormányzás lényege. Polisz, 1990. 2. sz. 18–21. pp.

A parlament szolgálja-e ki a kormányt, vagy fordítva? Polisz, 1990. 3. sz. 8–10. pp.

Röpke professzor „Harmadik útja”. Polisz, 1990. 5. sz.

Egyenlőség. Új Magyarország, 1991. június 10. 10. p.

Ki a káoszról, vissza Európába. Életrajzi, jogbölcséleti alkotmányjogi, és publicisztikai írások. Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1993. 204. p.

A jogbölcsélet vonzásában. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: SZABADFALVI JÓZSEF. Miskolc, 1999. 225. p.

Fordítások:

PÓLAY ELEMÉR: *Privatrechtliche Denkweise der Römischen Juristen.* Szeged, 1979. JATE. (Acta Univ. Szegediensis, Acta Iuridica et Politica,) (XVI, f. 6.) 144. p.

NAGY LÁSZLÓ: *The Socialist Collective Agreement.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 257. p.

DIÓSDI GY.: *Contract in Roman Law. From the Twelve Tables to the Glossators.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 229. p.

PÓLAY ELEMÉR: *Iniuria Types in Roman Law.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986. 226. p.

HAMZA GÁBOR: *Comparative Law and Antiquity.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 286. p.

IV. Irodalomjegyzék

- ARNOLD, T. W.: *The Symbols of Government*. New Haven, CT, 1935.
- BOLERATZKY LÓRÁND: *Életformálók*. FÉBÉ. Budapest, 2007. 25–28. pp.
- BOLERATZKY LÓRÁND: *Száz éve született Szabó József*. Iustum Aequum Salutare, V. évf. (2009) 2. sz. 219–237. pp.
- HORVÁTH BARNA: *A jogelmélet vázlat*. Szeged, 1937.
- RUDOLF VON JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Breitkopf und Härtel. Leipzig, 1894.
- NAGY ENDRE: *Interjú dr. Szabó Józseffel*. (Kézirat) ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ Könyvtára, Budapest, (é. n.). Szabó József: *Negyven év*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 113–141. pp.
- STIPTA ISTVÁN: *Szabó József és a közigazgatási jogvédelem*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014 45–53. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy derékba tört életmű margójára: Szabó József jogbölcséleti munkássága*. Jogtudományi Közlöny, LIII. évf. (1998) 12. sz. 493–504. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy européer jogtudós emlékezete*. (Utószó) In: SZABÓ JÓZSEF: *A jogbölcsélet vonzásában*. Válogatott tanulmányok. Bíbor Kiadó. Miskolc, 1999. 197–213. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *Hol az igazság?* (Száz éve született Szabó József jogászprofesszor) Szeged (Várostarténet, kulturális és közéleti magazin), XXI. évf. (2009) 6. sz. 22–24. pp.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A jogfilozófus Szabó József*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) „Most megint Európában vagyunk” Szabó József Emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 53–63. pp.
- Az állami szuverenitás nemzetközi jogi fogalma*. (Kézirat, szigorló pályamunka nemzetközi jogi pályázatra) Szeged, 1931. 512. p.
- RUSZOLY JÓZSEF: *Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*. In: Szabó József: *Ki a káoszából, vissza Európába...* 199–204. pp.
- TAKÁCS PÉTER: *Szabó József szuverenitás-elméletének értékeléséhez*. In: RÉVÉSZ BÉLA (szerk) *Most megint Európában vagyunk*. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged 2014, 71–81 pp.